

عنوان اثر: قواعد روش جامعه‌شناسی
مؤلف / مترجم: امیل دورکیم / علی‌محمد کاردان
ناشر / سال نشر: دانشگاه تهران / ۱۳۸۳ چاپ ششم

معرفی، نقد و بررسی

امیل دورکیم در سال ۱۸۵۸ به دنیا آمد و در سال ۱۹۱۷ دیده از جهان فرو بست. وی تحصیلات خود را در دانشسرای عالی پاریس در سال ۱۸۸۲ به پایان رسانید و از این تاریخ تا سال ۱۸۸۷ به تدریس در دبیرستان‌ها اشتغال ورزید. دورکیم در همان اوان جوانی به تفکر و مطالعه در امور اجتماعی علاقه داشت. پس از تأسیس کرسی جامعه‌شناسی در دانشکده ادبیات پردو، وی به مقام استاد این درس برگزیده شد. دورکیم در دوره استادی و تا پایان عمر، پیوسته به تدریس دو رشته علوم تربیتی و جامعه‌شناسی اشتغال داشت. نخستین تحقیق اجتماعی دورکیم که موجب شهرت کامل او شد، رساله دکتری او به نام «تقسیم کار اجتماعی» بود. تألیف این کتاب (۱۸۹۲) و چکیده آن، یعنی کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی (۱۸۹۴) دورکیم را در صف استادان سرین درآورد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۳-۲).

کتاب قواعد روش جامعه‌شناسی به جز مقدمه مترجم، دو مقدمه از نویسنده و یک سرآغاز در ابتدای کتاب - که هر یک، به‌خصوص مقدمه چاپ دوم، به اندازه یک فصل کتاب ارزشمند و حاوی نکات مهم و راهگشا هستند - از شش فصل و یک نتیجه‌گیری و جمع‌بندی نهایی فراهم آمده است. در مقدمه مترجم، در باب ویژگی‌های جوامع توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته، جامعه ما و ضرورت توجه به علم و تحقیق و پژوهش‌های علمی روشمند و در نتیجه ضرورت استفاده از چنین کتاب‌هایی نیز در مورد جایگاه کتاب و

نویسنده شهیر آن، امیل دورکیم و اهمیت این اثر و نکاتی درباره زندگی‌نامه وی و دلیل ترجمه و انتشار این کتاب از سوی ایشان به سفارش موسسه مطالعات و تحقیقات دانشگاه تهران اشاراتی رفته است.

در مقدمه چاپ دوم، دورکیم از فقر پژوهشی علمی، غلبه تصورات و تفکر عامیانه بر اندیشه‌ها و ضرورت نوعی پالایش فکری در خصوص مطالعه پدیده‌های اجتماعی و ابعاد یک علم تازه در این قلمرو سخن می‌گوید و در این باب نکات و مثال‌هایی از کارهای پیشین‌اش (تقسیم‌کار، جرم و مجازات) ذکر می‌نماید. وی رسالت خود را - که نوعی رسالت علمی متعهد در چارچوب مثبت‌گرایی عقل‌گرا و عقل‌گرایی مثبت‌گرایانه و به تعبیری متعادل است - در این می‌داند که تفکر علمی و علی را به عرصه پدیده‌های اجتماعی بکشا، چرایی و چگونگی رخدادهای علمی را در قالب نوعی نظم نظری و تبیین علمی - کاربردی و آزمون‌پذیر که می‌تواند راهگشای عمل مداخله‌جویانه انسان در قلمرو مطالعاتی‌اش باشد (در این جا جامعه و جامعه‌شناسی) بیان نماید. به هر حال، تدوین و انتشار این کتاب را در چاپ نخستین گامی در جهت امکان‌پذیر کردن این رسالت و تحقق هدف علمی - کاربردی خود می‌داند.

در مقدمه چاپ دوم به برخی ابهامات و سوء تفاهم‌های پیش‌آمده پس از انتشار کتاب اشاره می‌کند و پاره‌ای از ایده‌ها و مدعیات خود را بیشتر و بهتر توضیح می‌دهد. به همین دلیل این مقدمه در فهم مطالب کتاب، به ویژه در خصوص فصل اول و دوم آن، بسیار مفید و حائز اهمیت است.

سراغاز کتاب به ضرورت وجودی این مجموعه برای نشان دادن قواعد و دستورالعمل‌های پژوهش جامعه‌شناختی و خلاء موجود در این زمینه و چرایی و چگونگی تدوین این اثر اختصاص یافته است. اما از فصل اول تا ششم که هر یک از آنها از ساختاری منسجم و منطقی برخوردار است؛ یعنی، از طرح ایده اصلی، نظریه‌های مطرح درباره آن، بررسی انتقادی نظریه‌ها و تعاریف و اثبات دیدگاه خود و سرانجام بیان قواعد روش‌شناختی که در موضوع حیطه آن فصل می‌تواند راهنمای محققان باشد، تفکر دورکیم به صورت زیر سیر کرده است. در یک بازسازی از اندیشه و روش کار دورکیم می‌توان گفت: برای ایجاد یک «علم جامعه‌شناسی» یا «جامعه‌شناسی علمی» به دو چیز نیاز است: ۱ - وجود قلمرو موضوعی خاص پدیده‌های اجتماعی و اثبات آن؛ ۲ - وجود قواعد روش‌شناسانه برای تحقیق و بررسی پدیده‌ها در قلمرو آن.

فصل نخست کتاب به نیاز اول پاسخ می‌دهد و از دو طریق قیاسی با اتکا بر اصل ترکیب و روش استقرایی (ذکر مثال‌هایی از پدیده‌های اجتماعی که باید پدیده‌های عضوی یا اندامی، روان‌شناختی، مادی و نظایر آنها متفاوت‌اند و جز زندگی اجتماعی و تعاملات بین فردی و جمعی، خاستگاه و منشا دیگری ندارد) به اثبات قلمرو موضوعی جامعه‌شناسی می‌پردازد.

فصل دوم تا ششم کتاب به نیاز و هدف دوم، یعنی تدوین و ارائه قواعد روش‌شناسی مطالعه پدیده‌های اجتماعی اختصاص دارد که به صورت گام به گام به شرح زیر این کار انجام می‌شود.

چگونگی مشاهده، تعریف و تحدید موضوع مورد مطالعه از میان وقایع اجتماعی، نحوه جداسازی صورت‌های بیمارگون و سالم این پدیده‌ها، چگونگی تقسیم‌بندی (نوع) جوامع برای ایجاد زمینه مناسب در تشخیص دو دسته پدیده‌ها (تبیین‌های فردگرایانه، ذات‌گرایانه، روان‌شناسی‌گرایانه و غایت‌گرایانه یا صرفاً کارکردی). تجزیه و تحلیل پیشنهادی جان استوارت میل در تشخیص و اثبات رابطه علی میان پدیده‌ها و بیان مفهوم رابطه علی در این زمینه و اینکه کدام یک از روش‌ها و به چه دلیل برای جامعه‌شناسی مناسب‌ترند، به طوری که در نهایت بتوان تبیین انجام شده در مرحله قبل را از طریق اثبات رابطه پدیده‌های مورد نظر، مدلل و موجه ساخت و برخی جزئیات دیگر و سرانجام پیدایش آن، قلمروهای موضوعی و قواعد روش‌شناسانه آن را که پیش‌تر محقق نشان داده است و اینکه چگونه باید رشته‌ای علمی را از مباحث عامیانه، فلسفی، مسلکی، مذهبی، عرفانی و اخلاقی درباره جامعه و زندگی اجتماعی تمییز داده و میرا دانست.

بررسی شکلی

در کل متن برای خوانندگان مبتدی و فاقد زمینه تخصصی لازم برای ادراک این‌گونه مباحث، دشوار و پیچیده می‌نماید. لیکن در اصل، مطلب رسا و اغلب در سطح تخصصی روان است. بدون شک، چنین قضاوتی به فهم کلیت و ظرایف اندیشه و روش دورکیم در سایر کتاب‌های‌اش و در آنچه درصدد گفتن آن در این کتاب است، باز می‌گردد.

قواعد ویرایش و نگارش، در حد ترجمه‌ای که به ۴۰ سال پیش برمی‌گردد، رعایت شده است. البته برخی کاستی‌ها در نقطه‌گذاری و بعضاً برخی اشتباهات چاپی، کاستی‌هایی را به وجود آورده است که گاه به بدفهمی منجر می‌شود. مانند صفحه ۲، سطر چهارم: «جامعه‌شناسی» به جای «جامعه‌شناس»؛ صفحه ۹، سطر اول: «معلق» به جای «متعلق»؛ صفحه ۹، سطر نهم: «تعقل عملی» به جای «تعقل علمی»؛ صفحه ۹۴، سطر نوزدهم و صفحه ۱۱۹، پاراگراف دوم، سطر سوم: «بعکس» به جای «بالعکس»؛ صفحه ۱۰۳، سطر یازدهم؛ و صفحه ۱۰۷، سطر هیجدهم، استفاده از علامت نقطه و «و»؛ صفحات ۱۰۴، ۱۳۵ و ۱۳۶ استفاده از علامت نقطه و «-» در قسمت خلاصه فصل.

اما در کل نثر و نگارش مترجم محترم، هر چند از کارهای اولیه ایشان است، تا حد ممکن مستحکم و فاضلانه است. سستی، سهل‌انگاری و ضعف‌های اساسی ساختاری در عبارت‌پردازی مترجم دیده نمی‌شود. هر چند با بازنگری ترجمه و به‌خصوص با ویراستاری مجدد آن از نظر شکلی (علایم نقطه‌گذاری) و ساده‌سازی برخی عبارات و احیاناً توضیحات تکمیلی نسبت به مطالب آن و چاپ کتاب در صورت‌بندی جدیدتر، استفاده از این اثر ارزشمند می‌تواند بهتر و آسان‌تر شود.

از حیث حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی، طرح جلد، کتاب مورد بررسی تا چاپ چهارم تغییری نداشته و طرح روی جلد آن معمولی، رسمی و معرف ناشر آن، یعنی انتشارات دانشگاه تهران است. حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی در چاپ‌های قبل، قدیمی است. اما در چاپ پنجم و ششم، علاوه بر تغییرات طرح جلد و صفحات اولیه مرتبط با شناسنامه کتاب و ناشر، حروف‌نگاری (فونت استفاده شده) امروزی و جدید هستند. اما برای صفحه‌آرایی کار خاصی صورت نگرفته و حتی سرصفحه‌ای که در چاپ‌های قبلی وجود داشته در چاپ جدید دیده نمی‌شود. در کل، کتاب از نظر شکلی تا حدی بهتر شده است. البته در حد خوب، اگر طرح روی جلد، حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی چاپ‌های قبلی را در حد متوسط (به خاطر قدیمی بودن آنها) فرض کنیم، در چاپ جدید کار اساسی صورت نگرفته است که وضعیت کتاب را در حد بسیار خوب بهبود دهد.

قواعد روش جامعه‌شناسی ۲۷۱

این کتاب برای دروسی که مکمل است در حد اشاره و با تکیه بر بخشی از مطالب آن استفاده می‌شود. لذا تناسب حجم کتاب با تعداد واحدهای درسی چندان مطرح نیست. اما در خصوص درس بررسی «اثر صاحب‌نظران جامعه‌شناسی» که باید به عنوان یکی از کتاب‌های مورد بررسی از یک شخصیت توجه شود، باید گفت، نسبت به این درس حجم کتاب کاملاً متناسب است، هر چند سطح تحلیلی مباحث دقیق موجود در آن وقت زیادی را برای توضیح و نشریح مطالب طلب می‌کند.

اثر مورد بررسی از نخستین سال انتشار خود، ۱۳۴۳ تاکنون، شش بار (در سال‌های ۱۳۵۵، ۱۳۶۲، ۱۳۶۸ و ۱۳۷۳ و در نهایت در سال ۱۳۸۳ به مناسبت هفتادمین سال تأسیس دانشگاه تهران برای ششمین بار) تجدید چاپ شده است که نسبت به نسخه‌های قبلی تغییرات شکلی به شرح زیر می‌باشد:

- طرح و نوع جلد کتاب تغییر کرده است. رنگ طرح جلد قبلی سفید بوده (تا چاپ پنجم) که در طرح جدید (چاپ ششم) با زمینه سبز و نوشته‌های آبی و فونت متفاوت می‌باشد. جنس جلد کتاب از کاغذ ضخیم‌تر و روغنی است در مقایسه با جلد قبلی که معمولی بوده.

- شناسنامه کتاب به شکل جدید عنوان شده است.

- در چاپ ششم، مقدمه ناشر به آن اضافه شده است.

- متن کتاب با فونت جدید نوشته شده است.

- برخی از کلمات و عنوان‌ها تغییر کرده است. مانند صفحه ۲۹، پاراگراف دوم، سطر اول «باری» در چاپ‌های پیشین «بنابر این» بوده است؛ صفحه ۳۲، سطر سوم: «واقعۀ اجتماعی» در چاپ‌های پیشین «وقایع اجتماعی» بوده است؛ صفحه ۳۲ واژه «حال» در برابر اصطلاح Immanence که قبلاً «درون ذاتی» ترجمه شده است؛ تیترا فصل چهارم از «قواعد تشکیل انواع اجتماعی» به «قواعد تشکیل انواع (تیپ) اجتماعی»، تغییر کرده است (این تغییر در فهرست مطالب اعمال نشده است).

بررسی محتوایی

دورکیم با دانش فلسفی، منطقی و مطالعات وسیع خود به مفاهیم تخصصی تسلط داشته، آنها را در جای مناسب و صحیح به کار برده و گاه خود

مبدع و مبتکر مفاهیم و اصطلاحات تازه‌ای بوده است. البته برخی از مفاهیم و اصطلاحات به جز آنها که از فلسفه، مطالعات مردم‌شناختی، نوشته‌های جامعه‌شناختی کنت و اسپنسر و سایر مباحث علوم‌انسانی اخذ شده، برگرفته از علم الگو و مدرن برای دورکیم، یعنی زیست‌شناسی است. مانند پدیده‌های آسیب‌شناختی یا مرضی، همبستگی ارگانیک و ...، از منطق، مفهوم جنس، نوع، فصل، عرضی و ذاتی در کتاب سخن به میان رفته است (نگاه کنید به فصل سوم و چهارم) مفاهیم مثبت‌گرایی، عقل‌گرایی، رئالیسم و ... از فلسفه و مفاهیم مرتبط با نوع‌بندی جوامع ملهم از کارهای اسپنسر (فصل چهارم) است. به هر حال، دورکیم بر مفاهیم مورد استفاده‌اش تسلط کامل داشته است و از این حیث نقص خاصی به نظر نمی‌رسد.

زبان نگارش این اثر فرانسه بوده است که مترجم محترم آن، با توجه به تسلط بر دو زبان فارسی و فرانسه و مباحث تخصصی علوم انسانی، جامعه‌شناسی دورکیمی (به خاطر رشته تخصصی خود) به خوبی توانسته است، کتابی به این دشواری را به فارسی برگردانده و معادل‌های نسبتاً مناسبی را برای اصطلاحات کتاب به کار گیرد. لیکن در یک نگاه، رنگ و بوی نسبتاً قدیمی ترجمه و معادل‌گذاری‌ها مربوط به حدود ۴۰ سال پیش و ادبیات آکادمیک آن دوره چنان که در مثال‌های زیر می‌بینیم، مشهود است. در مواردی ممکن است بتوان تعبيرات فارسی را نوسازی یا به شکل بهتر جایگزین کرد؛ صنعت = هنر، حال = درون ذاتی، صفحه ۳۲ واژه «حال» در برابر اصطلاح Immanence، «درشت پالای منطق جدالی» در صفحه ۲۴، سطر هفتم. «جریان اجتماعی = فرایند اجتماعی» و ...

در این کتاب همچون دیگر آثار دورکیم زمینه‌چینی و طرح مقدماتی مباحث، ذکر مثال و آوردن زنجیره‌ای از استدلال شامل طرح و دفع سوالات مقدر و مفروض یا ممکن تا حصول نتیجه نهایی، جا به جا دیده می‌شود. (برای مثال، نگاه کنید به فصول دوم و سوم). اما از ابزارهایی مانند: جدول، نمودار، نقشه و نظایر آنها به دلیل ماهیت نظری بحث و هم به جهت آنکه این اثر از کتاب‌های کلاسیک و قدیمی در جامعه‌شناسی است، استفاده نشده است.

قواعد روش جامعه‌شناسی ۲۷۳

در ارتباط با متناسب‌ترین درس نسبت به این کتاب، یعنی بررسی «آثار صاحب‌نظران» «جامعه‌شناسی»، این اثر، متن اصلی و تماماً قابل استفاده است و مطابق شرح سرفصل این درس که می‌باید آثار یک جامعه‌شناس در طول یک ترم تدریس شود، کاملاً متناسب بوده، اما بدیهی است در کنار آن باید به سایر آثار جامعه‌شناس انتخاب شده (در این مورد، امیل دورکیم) را نیز توجه نمود. بنابراین، این، قسمتی از هدف درس را پوشش می‌دهد.

این اثر، جنبه کمکی و مکمل دارد که به نسبت علاقه و برنامه درسی استاد، می‌تواند تا حدودی به آن اشاره و استفاده شود. در دروس «بینش‌ها» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» در مقطع کارشناسی‌ارشد، استفاده نسبتاً بیشتری از این کتاب می‌توان کرد. (در مقایسه با دروس «نظریه‌های جامعه‌شناسی» در دوره کارشناسی).

با توجه به زمان انتشار این اثر و دانش نظری و روش موجود جامعه‌شناسی در آن زمان که در سطح دانشگاهی، آن هم در کشور فرانسه، عمدتاً محدود به کارهای کنت و دورکیم بوده است، محتوای اثر با عنوان کتاب و فهرست ارائه شده، کاملاً متناسب و مرتبط است. این کتاب در حقیقت چکیده‌ای از دیدگاه و روش پژوهشی است که دورکیم در رساله دکترای خود «درباره تقسیم کار اجتماعی» و تا حدی در همان زمان در مورد خودکشی، که هنوز به چاپ نرسیده و در حال انجام بود، به کار گرفته است. در نتیجه محتوای اثر در این چارچوب و محدوده، کاملاً متناسب و شایسته است.

با هدف و شرح درس بررسی «آثار صاحب‌نظران جامعه‌شناسی» بین ۲۰ تا ۵۰٪ تناسب دارد.

در دروس مربوطه، به ویژه درس «بررسی آثار صاحب‌نظران جامعه‌شناسی» برای گرایش‌های مختلف جامعه‌شناسی متناسب با دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد است.

هرچند، مباحث دورکیم درباره پدیده‌های اجتماعی، نحوه مشاهده آنها، چگونگی تبیین این پدیده‌ها، شیوه‌های اقامه استدلال برای تأیید روابط میان آنها و کلیت کتاب همچنان زنده، مفید و مؤثر و اغلب صحیح است، لیکن در برخی موارد و نکات ظریف، نوآوری‌ها و تجدیدنظرهایی وجود دارد که مباحث این کتاب فاقد آنهاست، اما سنگ‌بنای شکل‌گیری مباحث جدید را تشکیل داده

است. برای مثال، در مورد این عقیده که علم جامعه‌شناسی مستلزم وجود دو چیز، قلمرو موضوعی خاص و داشتن روش‌شناسی متناسب و خاص آن موضوعات است، به تبعیت از رویکرد وبر و دیگران می‌توان گفت که پیدایش علم جامعه‌شناسی لزوماً متوقف بر وجود و تعیین بخشی از پدیده‌ها به عنوان پدیده‌های اجتماعی و قلمرو خاص جامعه‌شناسی نیست، بلکه با داشتن دیدگاه، رویکرد، پرسش تازه و مطالعه پدیده‌های پیشین از قلمرو نو، علمی تازه و از جمله جامعه‌شناسی می‌تواند شکل گیرد. آنچه‌ان که برخی نام‌گرایان و فردگرایان هم گونه‌ای از جامعه‌شناسی و تحلیل‌ها یا درک جامعه‌شناختی را فراهم آورده‌اند. (نگاه کنید به: مباحث ریمنون آرون در کتاب *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی* بخش ماکس وبر، *فلسفه علوم اجتماعی* نوشته عبدالکریم سروش و کتاب *جامعه و تاریخ* نوشته مصباح یزدی)

همچنین در مورد تبیین و الگوهای مقبول آن و قواعد و امکانات، استدلال‌های نظری، تجری و آماری به کمک نرم‌افزارها و رایانه‌ها، نوآوری‌های بسیاری صورت گرفته است که البته بیش از آنکه ناقض دیدگاه و مباحث دورکیم در این کتاب (داده‌های کتاب) باشد، دنباله و مکمل آن است.

بنابر این میزان روزآمدی و داده‌های اثر با توجه به زمان انتشار آن و حتی با توجه به پیشرفت علم جامعه‌شناسی در حال حاضر، هنوز هم مطلوب و قابل قبول است.

ایده اصلی کتاب، یعنی تدوین نوعی جامعه‌شناسی تجربی و مثبت‌گرای معقول و متعادل آنچه‌ان که دورکیم خود در مقدمه چاپ اول و فراهای آغازین فصل سوم کتاب بدان اشاره کرده است، اثبات قلمرو موضوعی و تهیه اصول و قواعد روش‌شناسی متناسب با این قلمرو موضوعی، تلاش برای اثبات ضرورت، اهمیت و جایگاه رشته مستقل جامعه‌شناسی در مقایسه با علوم رقیب آن، ارائه رویکردی تازه برای نگرستین به واقعیت‌های اجتماعی به عنوان پدیده‌هایی که علیرغم داشتن وجود تصویری و ذهنی، از صلابت، عینیت، خارجی بودن، عمومیت داشتن و الزامی بودن قابل توجهی که خاص هر پدیده واقعی است، برخوردارند، نشان دادن قلمرو موضوعی جامعه‌شناسی از دو طریق قیاسی و استقرایی، تشریح ویژگی‌ها و انواع پدیده‌های اجتماعی، بیان ضوابط و مشاهده و تعریف وقایع اجتماعی و تشخیص بهنجار از نابهنجار و به خصوص روشن ساختن قلمروهای

قواعد روش جامعه‌شناسی ۲۷۵

مجاز و قابل قبول، تبیین‌های جامعه‌شناختی از تبیین‌های غیرمجاز و قبول نشدنی و تعیین ضوابطی که بر اساس آن می‌توان در پیوند کم و بیش علی میان پدیده‌ها استدلال کرد و نیز توجه به امکان‌ها و فرصت‌های پژوهش جامعه‌شناختی در برابر برخی محدودیت‌های خاص که جای امیدواری و تلاش جامعه‌شناسان را باز می‌کند و بسیاری نکات دیگر از جمله در باب تعریف جرم و مقدمه چاپ اول و تعریف شیء و قاعده شیء و نگرشی در مقدمه چاپ دوم و فصل دوم کتاب همگی از نمونه‌های نوآورانه این اثر و تفکر نظری و روش‌شناختی دورکیم در باب علم جامعه‌شناسی به روایت اوست.

اساساً تفکر منطقی دورکیم با وجود گذشت زمان و برخی تغییرات تکاملی نسبی در آن از آغاز کار تا پایان راه، بسیار منسجم و یکپارچه می‌نماید. امری که در همه پروژه‌های تحقیقی او هویدا است که در حقیقت یک نوع بینش و خط فکری و روشی را برای بررسی مصادیق مختلف به کار می‌گیرد.

این کتاب در کل از طرح و ساختاری منسجم و با معنا پیروی می‌کند. به جز مقدمه مترجم، دو مقدمه از نویسنده و یک سرآغاز در ابتدای کتاب - که هر یک، به‌خصوص مقدمه چاپ دوم، به اندازه یک فصل کتاب ارزشمند و حاوی نکات مهم و راهگشا هستند - کتاب از شش فصل و یک نتیجه‌گیری و جمع‌بندی نهایی تشکیل شده است.

طرح کل مطالب هم در هر یک از فصول و هم در کل کتاب از نوعی برنامه منطقی و گام به گام پیشرونده در رسیدن به هدف نویسنده کتاب پیروی می‌کند. به طوری که این کتاب را می‌توان به مثابه مانیفست جامعه‌شناسی دورکیمی تلقی کرد.

دورکیم هر جا که لازم بوده، از کارها و آثار پیشینیان به ویژه کنت و اسپنسر (صفحات ۱۳۷، ۱۱۴) و در مواردی اشخاص دیگر استناد کرده و علاوه بر بهره‌گیری از آثار آنها، معمولاً با رویکرد انتقادی، نقایص بینشی کمتر علمی آنها را بر ملا ساخته و زمینه را برای طرح جامعه‌شناسی آکادمیک و منسجم خود فراهم آورده است. اشارات دورکیم به آثار کنت (صفحه ۲۴) و اسپنسر (سرآغاز کتاب) و نیز ارجاع به آثار اسپنسر (صفحات ۲۴ و ۹۷) و گاروفالو (صفحات ۵۹ و ۶۰) در فصل دوم، بیکن (صفحه ۹۵) در مقدمه چاپ اول و فصل دوم در مورد ضرورت دور شدن از تفکر عامیانه و درک عرفی یا عقل سلیم برای پیدایش

جامعه‌شناسی علمی نیز استناد به نظرات جان استوارت میل (صفحات ۴۷ و ۱۳۸) در سرآغاز کتاب و اوایل فصل ششم نمونه‌هایی از این دست است. لیکن باید گفت بیشتر اشارات دورکیم شاید به سبک و سیاق آن زمان است.

کتاب فاقد منبع یا مأخذشناسی است که این مطلب مربوط به شیوه کتاب در زمان انتشار آن است و گفتنی است که این کتاب خود به عنوان یک اثر مبنایی و کلاسیک، مأخذ بسیاری از کتاب‌ها و مقاله‌ها قرار گرفته است.

جهت‌گیری اصلی دورکیم، ایجاد یک علم جامعه‌شناختی در چارچوب تفکر مثبت‌گرایی اجتماعی و روش‌شناسی تجربی منطبق با طرز کار علوم طبیعی و با وفاداری دیدگاه راسیونالیسم یا عقل‌گرایی دوره مدرن بوده است. در عین حال، دورکیم، علم را برای عمل و استفاده‌های کاربردی آن می‌خواهد و به گفته وی، علمی که به درد عمل نخورد به یک ساعت زحمت نمی‌آرزد. تلاش وی در فصل سوم، برای تفکیک پدیده‌های بهنجار و مرضی در راستای همین هدف است که نوعی علم تجربی، مثبت‌گرا، عینی و بی‌طرف و در عین حال، رهنموددهنده و قابل استفاده در نیازهای کاربردی، بدون نقض بی‌طرفی و عینیت علم مورد نظر است.

هدف این کتاب به کرسی‌نشاندن علمی نوین با رویکرد و روشی تازه در باب بخشی از واقعیت‌هایی است که از نگاه نویسنده، خاستگاه و خصلت اجتماعی دارد. لذا پیوند مستقیم، مباحث دینی به طور عام و دین اسلام به طور اخص، پیدا نمی‌کند. مگر آنکه به آثار چنین طرز فکری و کلیت اندیشه دورکیم در باب جامعه و دین برگردیم که در آن صورت هم باید گفت دورکیم از یک سو، برای دین به عنوان یک پدیده اجتماعی نقش و کارکرد بسیار مهمی قابل بوده و در بستر آن است که به اعتقاد وی، مقوله‌های اساسی تفکر بشری، علم و قواعد اساسی زندگی اجتماعی شکل گرفته و تحکیم می‌شود. لیکن با دید مثبت‌گرا و کم و بیش مادی‌اندیشانه و تجربی خود، دین را تماماً پدیده اجتماعی و صورت تصعیدیافته جامعه و روابط اجتماعی می‌پندارد. جدای از این نوع مباحث، نسبت به مسائل مربوط به نظام جمهوری اسلامی ایران نیز به‌خاطر آنکه این اثر بیش از ۸۰ سال قبل از وقوع انقلاب نگارش یافته و اساساً ماهیت

قواعد روش جامعه‌شناسی ۲۷۷

و مضمون مباحث آن در زمینه متفاوتی است، نسبتی با مسایل یاد شده پیدا نمی‌کند.

کتاب جنبه آکادمیک و فنی و تخصصی دارد. اگر بخواهیم می‌توانیم آن را در مسیرهای مثبت یا منفی به عنوان یک ابزار، به کار گیریم. گر چه، ممکن است پیامدهای نوعی تفکر مثبت‌گرای جامعه‌شناختی را از برخی منظرها ناقص یا در نگاهی تندتر، منفی بینداریم که این امر نیز البته صریح و مستقیم نبوده و جای بحث بسیار دارد.

ترجمه کامل است. با مقایسه ترجمه و متن انگلیسی کتاب، با این تذکر که مترجم محترم مسلط بر زبان فرانسه بوده و کتاب قواعد روش را از آن زبان به فارسی برگردانده است و نیز با توجه به این نکته که ترجمه کتب زبان‌های لاتین (از فرانسه به انگلیسی) معمولاً بسیار دقیق انجام می‌شود، معلوم شد که ترجمه جناب دکتر کاردان کامل و منطبق بر متن بوده است. لیکن، در مواردی، بنابر احساس نیاز، ایشان با ذکر چند کلمه افزون‌تر و مکمل بدون آن که از متن اصلی چیزی کاسته شود، کوشیده است تا ترجمه را بیشتر قابل فهم سازد که البته بعضاً ممکن است نتیجه عکس به بار آورده باشد. به‌خصوص برای خواننده مبتدی و غیرمتخصص.

با توجه به زمان انجام آن، (چیزی بیش از ۴۰ سال قبل) به عنوان نخستین اثر ترجمه شده از کارهای مهم جامعه‌شناس شهیر فرانسوی امیل دورکیم، ترجمه تا حد ممکن روان، رسا و امانت‌دارانه است. هر چند، برخی نقایص حروف نگاری یا چاپی که بدانها اشاره شد، وجود دارد. اما این امر از ارزش ترجمه متن بسیار فنی و کم و بیش دشوار نمی‌کاهد. به هر حال، مترجم محترم، به هیچ وجه از حدود متن اصلی فراتر نرفته است و کار ایشان به بدفهمی و اشتباه اساسی در برگردان اندیشه دورکیم نیانجامیده است. به استناد مقایسه‌ای که صورت گرفت و انسجام و توازنی که در این کتاب وجود دارد و نیز همگرایی مطالب جزئی و دقیق موجود در متن ترجمه شده با سایر کارهای ترجمه شده دورکیم و شرح‌های مرتبط با آنها.

به اصول ترجمه و معادل‌یابی دقیق تا حد زیادی توجه شده است. هر چند، برخی معادل‌گذاری‌های آن، مانند واقعه اجتماعی در برابر Social Fact

که می‌تواند به پدیده یا واقعیت اجتماعی هم برگردانده شود تا حدی به قدمت ۴۰ ساله ترجمه و نوع ادبیات خاص مترجم محترم در آن زمان برمی‌گردد. مترجم به جز مقدمه‌ای که در معرفی کتاب و اهمیت آن آورده است، از سر تواضع در برابر استاد بزرگ جامعه‌شناسی، معترف بوده که ترجمه این متن برای هدف شناساندن روش تحقیق دورکیم بوده است (مقدمه مترجم صفحه ۵) و ایشان درصدد شرح و توضیح مطالب کتاب که خود مستلزم نگارش کتاب دیگری است و احياناً در برابر شرح‌ها و توضیحات مرتبط با آثار و اندیشه‌های دورکیم توضیحات دورکیم چندان مفید و ارزشمند و ضروری نخواهد بود، لذا از شرح و نقد مطالب کتاب در پاورقی و یادداشت‌های تکمیلی خودداری کرده است.

این کتاب جزو آثار کلاسیک، مبنایی و اولیة جامعه‌شناسی است. مقدمه‌ای از سوی مترجم بر ابتدای کتاب افزوده شده است که بیشتر به ذکر جایگاه و اهمیت کتاب و نویسنده آن و ضرورت ترجمه، مطالعه و استفاده از چنین کتاب‌هایی پرداخته شده است و به شرح جزئی مضامین کتاب پرداخته است و آن را در حد خود یا مجال موجود به عنوان مقدمه ندانسته و رسالت تشریحی کتاب را از سوی متخصصان و صاحب‌نظران به وقت و فرصت دیگری موکول کرده است.

کتاب مورد بررسی مربوط چاپ ششم، سال ۱۳۸۳ بوده است. همان‌طور که قبلاً گفته شد، این کتاب از نخستین سال انتشار خود، ۱۳۴۳ تاکنون ۶ بار تجدید چاپ شده است که به جز در چاپ پنجم و ششم تغییری در آن دیده نمی‌شود. تغییرات مربوط به این چاپ‌ها نیز کاملاً شکلی و در مواردی جزئی است و هیچ‌گونه تغییر محتوایی قابل‌ذکری در کتاب دیده نمی‌شود.

پیشنهادها

این اثر به عنوان متنی کلاسیک و بنیادین در آموزش نظریه و روش جامعه‌شناختی همچنان قابل استفاده و آموزش در کلاس‌های «مبانی جامعه‌شناسی»، «روش تحقیق» و «نظریه‌های جامعه‌شناسی» به خصوص در سطوح بالاتر از کارشناسی است که می‌تواند به عنوان مانیفست جامعه‌شناسی دورکیمی و سرمنشأ جریان مسلط جامعه‌شناسی در

قواعد روش جامعه‌شناسی ۲۷۹

فرانسه و بعدها در آمریکا و جهان تلقی شود. همچنین به عنوان نخستین کتاب کامل تدوین شده در حوزه نظری و تا حدی کاربردی روش تحقیق جامعه‌شناختی حائز اهمیت بسیاری است. علاوه بر خصلت روشی کتاب و مباحث مرتبط با فلسفه علوم اجتماعی و معرفت‌شناسی در آن، بینش علمی و جدید دورکیم در باب علم نوین جامعه (جامعه‌شناسی) که حیطة، طرز کار و شیوه مطالعه در آن را به خوانندگان عرضه می‌کند، ارائه کرده است. بدون این اثر شاید درک درستی از جامعه‌شناسی دورکیمی، مفهوم پدیده‌های اجتماعی نزد وی، ویژگی‌ها و انواع این پدیده و نحوه مطالعه و تبیین‌شان در چارچوب رویکرد مثبت‌گرایی امکان‌پذیر نیست. اما، چه بسا دشواری مباحث کتاب و سطح تحلیلی تفکر فلسفی و جامعه‌شناختی دورکیم در این اثر، آنچنان است که نیازمند تهیه و تدوین کتابی در شرح و بسط کار او در این اثر، با ذکر نمونه‌هایی از سایر کتاب‌های دورکیم باشد. چنین اثری، یعنی شرح قواعد روش جامعه‌شناسی و نیز تهیه گزیده‌ای از آثار دورکیم با شرح یا بدون شرح، به‌خصوص برای درس «بررسی آثار صاحب‌نظران جامعه‌شناسی» کاری بس مهم و مفید می‌تواند باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز
پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز